

З ІСТОРІЇ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОЇ ДУМКИ

УДК 303.4:[398+394.48]“185/190”

Лідія Козар

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД У РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються дослідження сучасних учених, присвячені висвітленню діяльності українських громад та їх ролі в розвитку національної фольклористики другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Прийшли до висновку, що громади на той час були центрами розвитку національної фольклористики, що діяльність українських громадських діячів має стати ідеалом для сучасних дослідників національної фольклористики, які працюють для утвердження сучасної України і української науки.

Ключові слова: сучасні дослідники, українські громади, фольклористика, Південно-Західний відділ Російського географічного товариства.

The studies of modern scholars devoted to the description of the activities of Ukrainian hromady and their significance in the development of the national folkloristics in the second half of the 19th – early 20th centuries are considered in the article. It is concluded that at that time the hromady are considered to be the centers of national folkloristics development, that the activities of Ukrainian public figures should become an ideal for modern researchers of national folkloristics who work to establish modern Ukraine and Ukrainian science.

Keywords: modern researchers, Ukrainian hromady, Folkloristics, Southwestern Department of the Russian Geographical Society.

У статті українська фольклористика розглядається у зв'язку з суспільними рухами другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема діяльністю українських громад. Актуальність вибраної теми визначається необхідністю глибокого осмислення фольклористично-етнографічного процесу другої половини ХІХ – початку ХХ ст., що слугуватиме створенню об'єктивної концепції історичного розвитку української науки про народну творчість. Автор статті ставить за мету узагальнити підсумки досліджень про культурологічну діяльність громад в епоху української бездержавності, визначити їх внесок у розвиток національної фольклористики. Такий підхід спостерігається у працях О. Пипіна [26], Ф. Колесси [14, 15], К. Грушевської [5], Ф. Савченка [29], С. Русової [28], О. Грушевського [6], П. Одарченка [22], В. Шаяна [42], Л. Чорної [41], Т. Лободи [17], Г. Скрипник [33, 34], Б. Гальчинського [3], Д. Садовникової [30] та ін.

Серед зарубіжних вчених Олександр Пипін (1833–1904) уперше здійснив спробу усвідомлення зв'язку між науковою розробкою явищ фольклору й етнографії та суспільними рухами епохи в «Истории русской этнографии» (Санкт-Петербург, 1891. Т. 3: Этнография малорусская), відзначаючи те, що «к судьбам малорусской этнографии имеет весьма близкое отношение вопрос о так-называемом украинофильстве» [26, с. 4]. У кожному розділі праці О. Пипіна прослідковується зв'язок розвитку української етнографії з національним суспільним рухом, зокрема, розділи та підрозділи журнал «Основа» и начало украинофильства» [26, с. 188–222], «Движения шестидесятых годов: хлопомания» [26, с. 273–282], «С шестидесятых годов» [34, с. 339–380] тощо. О. Пипін уперше висвітлив фольклористичну діяльність таких визначних громадських діячів, як П. Чубинський, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Номис, І. Рудченко, П. Житецький, О. Лоначевський, І. Новицький, О. Русов.

К. Грушевська у дослідженні «Збирання і видавання дум в ХІХ і в початках ХХ віку» також зазначала, що «збирання дум мало не саму етнографічну вагу, воно відбило в собі невелику, але характеристичну рису історії нашого відродження, нашої національної динаміки за останніх сто літ» [5, с. 16].

Цікавість до історії України, етнографії, фольклору пояснюється прагненнями українських громадських діячів в умовах діяння Валуєвського (1863) та Емського (1876) циркулярів «довести абсурдність офіційних положень про несаможиттєвість української нації та її культури, українофобським виступам окремих російських та польських шовіністичних видань протиставити писемні пам'ятки історії і духовності рідного народу» [20, с. 610]. Не випадково більшість громадських діячів зробили свій вагомий внесок у справу записування, видання, популяризації та дослідження усної словесності українців, «вбачаючи у цьому основу для майбутнього відродження нації» [8, с. 4].

І. Франко захоплювався діяльністю українських громадських діячів Києва. «З початком 70-х років ХІХ ст. зложилася в Києві громадка людей, українців, – писав він, – якій у історії нашого духовного розвою не легко підшукати пару. Переважно люди з немалими, деякі між ними з першорядними талантами, високоосвічені, оживлені найкращими ідеями свого часу, пройняті запалом до чесної праці для рідного краю, вони внесли всі свої великі духовні засоби, свій запал і енергію в діло двигання українського народу. Майже всі вони колись, у 60-х роках, працювали в недільних школах або сяк чи так прикладали руку до праці над великим ділом знесення кріпацтва і реформ Олександра ІІ, а тепер видимим центром їх праці зробився Південний відділ Російського географічного товариства в Києві. Головними верховодами тої громадки були В. Антонович і М. Драгоманов <...>. М. Драгоманов, надзвичайно вразливий на всі нові течії в духовній сфері з вродже-

ним нахилом обіймати якнайширші горизонти <...>. Історик, етнограф, фольклорист, він у всі свої праці вносив свою індивідуальність, на всіх лишав печать свого незвичайного духу.

А обік сих двох – цілий ряд інших, що тривкими знаками вписали свої імена в історії укр[аїнської] науки і письменства: Житецький, Михальчук і Науменко – філологи, Русов, Вовк, Лисенко – ціла плеяда діячів, що при інших, щасливих обставинах могли зробити дуже багато, та й так, серед дуже тяжких злигоднів, зробили немало, поклали, так сказати, нові, ширші підвалини для розвою укр[аїнського] народу, нав'язали нитку того розвою там, де її 1847 року перервано при розбитті Кирило-Мефодіївського братства і де не могла її нав'язати петербурзька «Основа», – нав'язали зовсім з іншими засобами науки, ідейності та загалом суспільного підготування, ніж про се можна було думати 1846 року, а навіть 1860 – [18]61 років. І коли б пильній громадській діяльності тої плеяди було судилося протягти свою лінію з первісним огнем і в первіснім напрямі з яких 10 літ, то, певно, справа укр[аїнського] національного відродження в Росії і навіть у Галичині була би сьогодні стояла далеко вище й краще, ніж се бачимо тепер. На жаль, діяльність тих людей без важніших перепон тяглася ледве 4 роки; потім почалася реакція, нагінка; для пізніших генерацій, що бачили лише розвалини ледве розпочатої будови, бачили розстрій і зневіру там, де вперед панував ентузіазм і надія на успіх, – для тих пізніших поколінь ся весна українського громадського життя в Києві (аналогічні осередки поставали тоді також у Одесі, Катеринославі, Полтаві та по інших містах) видається чимсь напівміфічним» [38, с. 237–238].

Визначний громадський діяч М. Драгоманов, який до кінця життя залишився відданим своїм ідеалам, обравши в період репресій 1875–1876 років вигнання на чужину, у праці «Про українських козаків, татар та турків» (1876) наголошу-

вав на важливому значенні усної словесності, зокрема народних дум, для національного утвердження й розвитку: «Добре ще, що письменні люди років з тридцять тому назад позаписували од старих кобзарів ці думи, а то можна було б сказати, що наші люди, мов які звірі, і не пам'ятають, що діялося з їх батьками на їх землі. А хто не зна, що діялось у старовину, той не розумітиме й того, од чого тепер так, а не інакше все на світі робиться, не знатиме й того, що треба робити, щоб далі було краще жити людям. Не самі книги, але й старі пісні навчають, що то робилось у старовину, і через те тепер письменні люди дуже поважають старі кобзарські та мужицькі пісні» [9, с. 182]. У статті «Втрачена епоха» він також наголошував на тому, що українці повинні зберігати вірність не «всій Русі», а насамперед Україні: «Освічені українці, як правило, трудяться для всіх, тільки не для України і її народу... Вони повинні поклястися собі не кидати українську справу. Вони повинні усвідомити, що кожна людина, яка виїжджає з України, кожна копійка, що витрачається не на досягнення українських цілей, кожне слово, сказане не українською мовою, є марнуванням капіталу українського народу, а за даних обставин кожна втрата є безповоротною» [36, с. 254].

У 1976–1977 роках Марко Дмитрович Антонович, онук одного із засновників Київської громади Володимира Антоновича, відомий дослідник українського громадсько-політичного руху ХІХ ст., Президент Української вільної академії наук у США (1992–1997) опублікував два дослідження «Коли поставили громади» та «Українська Петербурзька громада», у яких намагався простежити історію створення українських громад, зокрема, в'яснити дату заснування громадських організацій, окреслити їх місце в історико-культурному житті України. М. Антонович вважав, що ядро першої української громади в Петербурзі утворили в 1858–1859 роках колишні діячі Кирило-Мефодіївського братства Т. Шевченко, М. Костомаров,

П. Куліш, В. Білозерський, в силу обставин опинившись за межами України. «Вона була статечнішою і спокійнішою, ніж багато революційніші Київська і Полтавська громади, але її вклад в тодішнє українське життя був значний і дуже важливий», – робить висновок дослідник. Він також припускав, що Петербурзька і Полтавська громади «напевно існували вже в 1858 році, Київська правдоподібно, а Чернігівська і Харківська – можливо» і що «в 1859 році всі згадані громади вже існували». Він наголосив на тому, що «громади утримували недільні школи, збирали гроші на видання книжок для народу, заохочували своїх членів чи прихильників ходити в народній носі, говорити українською мовою, а в житті дуже яскраво відмежовувалися від росіян з одного і поляків з другого боку» [1, с. 30].

Як бачимо, з'ясування точної дати виникнення українських громад – складне завдання для дослідників, оскільки вони існували таємно і їх діячі залишили мало конкретних свідчень. Із цього приводу М. Грушевський зазначав: «Ми й досі розпоряджаємо ще дуже малим матеріалом для пізнання внутрішнього інтимного українського життя, захованого від урядових зазірань і від показного порадування в офіціальній російській культурі. Через те навіть те, що ми знаємо, часто не розуміємо відповідно, і тільки поволі відкривається нам то одне, то друге [...]» [1, с. 29]. І. Франко також стверджував, що «друкованих споминів та загалом свідоцтв про настрій та ідеї того часу майже не маємо; історик нашого відродження може й проминути сю добу незвичайного оживлення без ближчої уваги та тільки буде дивуватися, що многі тодішні й пізніші факти, що тісно лучилися з тим оживленням, не находять собі пояснення без докладного знання тої доби» [38, с. 238].

Діяльність українських громад висвітлюють праці різного характеру: спогади, щоденники, епістолярії, автобіографії, документальні матеріали, статті, монографії тощо. Важливу

джерельну базу складає спадщина українських громадських діячів – В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Житецького, О. Кониського, О. Лазаревського, О. Русова, Б. Познанського, К. Михальчука, С. Носа, М. Грінченкової і А. Верзилова, М. Білінського, С. Русової, В. Самійленка, О. Лотоцького, Д. Дорошенка, І. Стешенка, Є. Чикаленка, С. Єгунової-Щербини, А. Смоленського та ін. Дані праці хоч і не містили дослідницьких елементів, а ґрунтувалися на особистих враженнях і спогадах, публіцистичних роздумах, все-таки являють собою важливе першоджерело для з'ясування українського громадського руху, починаючи з 60-х років XIX ст. до 1917 року (часу створення народних «Просвіт»).

Перші дослідницькі праці, присвячені аналізу діяльності українських громад, з'являються наприкінці XIX – на початку XX ст., зокрема М. Грушевського, Ю. Охримовича, О. Грушевського та ін. У дослідженнях із літературознавства І. Франка та С. Єфремова побіжно схарактеризовано громадську діяльність на Україні в кінці XIX ст. Так, І. Франко у праці «З останніх десятиліть XIX в.» відзначив значні здобутки української громадськості кінця XIX ст. в науково-культурній сфері. «Досить буде переглянути показний ряд томів «Киевской старины», виданих за час тих важких років, – писав він, – не менше показний ряд праць про Україну, її минувшину, язик, літературу, виданих ученими Потебнею, Антоновичем, Житецьким, Сумцовим, Петровим, Шашкевичем, Голубевим і многими іншими, щоб переконатися, що в тих роках ішла дуже жива і плідна праця коло самих фундаментів нового українського руху, який мусив вирости з часом» [37, с. 491].

С. Єфремов у «Історії українського письменства» [10] заявив, що провідною думкою своїх нарисів кладе принцип громадського слугування письменства народові. Він відзначав, що українське письменство позначене найбільше боротьбою за національну індивідуальність українського народу про-

ти державної централізаційно-обрусительної політики, виділив події, які можна вважати віхами на шляху письменства: Петербурзький період і «Основа», нові репресії й початок тісніших зв'язків України з Галичиною після її національного відродження; Київський період, українофільство і Південно-Західний відділ Географічного товариства з його інтенсивною науковою роботою.

У 20–30-х роках ХХ ст. діяльність громад привертала увагу таких дослідників, як М. Гніп, М. Возняк, Г. Берло, О. Рябінін-Скляревський, В. Міяковський, Ф. Савченко, О. Мицюк, А. Михалевич та ін.

За радянських часів діяльність українських громад зовсім не вивчалася або розглядалася тенденційно, з класово-партійних позицій. Так, у 5 томі «Історії УРСР» (Київ, 1983, с. 169–170) зазначається, що громади створювалися в основному з ініціативи представників «ліберально-буржуазних та дрібно-буржуазних націоналістичних шкіл», що ці товариства «стояли на позиціях буржуазного лібералізму» і через них «українська буржуазія намагалась об'єднати робітників і селян під своїм націоналістичним прапором». Подібне читаємо в «Українському радянському енциклопедичному словнику» (Київ, 1986, т. 1, с. 51) про те, що громади «пропагували націоналістичні ідеї... основна частина громадівців шукала угоди з царизмом, виступала проти революційної боротьби українських трудящих».

Не подавали об'єктивної інформації щодо діяльності громад через певну закритість праці радянських учених, що з'явилися у 60–70-х роках ХХ ст., присвячені вивченню народницької проблематики, – А. Волощенко, Г. Марахова, М. Рудька та ін.

Варто відзначити оригінальність досліджень цієї проблематики представниками української діаспори – В. Шаяна, М. Антоновича, Г. Васьковича, Д. Дорошенка, О. Субтельно-

го, П. Одарченка та ін. В. Шаян у праці «Джерело сили української культури» відзначав, що «у фольклорі збереглися традиції та ідеали Української держави, а разом із тим – глибокі, ще не проаналізовані поклади власної духовности, яка постійно виявляється у державницькому й культурно-творчому процесі» [42, с. 6]. Він писав, що разом із знищенням Української держави пропали цілі поклади скарбів українського фольклорного мистецтва і культури, що доступними для нас залишилися лиш молодші їх наверстування, що і в них «збереглися основні ідеї, а зокрема свідомість національної і духовної своєрідної окремішности нації» [42, с. 7]. Дослідник, зокрема, наголосив на тому, що «в добу української бездержавности, в час неволі, коли Україна опинилася під тиском інших культурних центрів, українська нація зберегла себе як свідома, окрема від інших історіотворча одиниця, великою мірою завдяки своєму фольклорові» [42, с. 7]. Аналізуючи значення фольклору для збереження української нації, вчений приходить до висновку: «Отже, разом із плеканням залишків чи основ «праформ», цей наш фольклор поневоленої, але державної в минулому нації стає формою захисту і збереження національного «Я» в неволі» [42, с. 20]. «Могутні потенції нашої нації так сильно виявлені в українському фольклорі, що він сам по собі і сам у собі став своєрідним мистецтвом поневоленої нації, – наголошує вчений. Саме тому український народ міцніше ніж будь-який інший прив'язаний до своїх обрядів, співів, звичаїв, ноші та інших різноманітних форм нашого фольклору» [42, с. 20]. Тому для української нації, на думку В. Шаяна, «фольклор був потрібний як органічний вияв духовно-ідейного життя» [42, с. 20].

Д. Дорошенко писав, що склад громади був високоінтелектуальний і що до неї не можна було ввійти, не склавши іспиту та не прочитавши двох лекцій [7, с. 56]. «Громада склада-

лася в основному з людей, що належали до університетського і взагалі науково-літературного осередку, – наголошував дослідник, – вона була далека од якоїсь революційної діяльності, але цілком віддавалась діяльності інституційно-визвольної, на ґрунті українських інтересів» [7, с. 56].

П. Одарченко у праці «Національне відродження України і розвиток фольклористики та етнографії в ХІХ та на початку ХХ ст.» зазначав, що «українське національне відродження на початку ХІХ століття було зумовлене не тільки появою нової української літератури, а також і великим зацікавленням українських діячів, учених, письменників народною творчістю, етнографією, фольклором» [22, с. 44].

Сучасні зарубіжні дослідники О. Міллер (Росія) [19] та А. Каппелер (Німеччина) [13] розглядають особливості українського національного руху другої половини ХІХ ст. у контексті російсько-українських та польсько-українських відносин. Питання українського національного відродження висвітлюється в роботах українського історика, професора Альбертського університету (Канада) І. Лисяка-Рудницького [16].

Починаючи з 90-х років ХХ ст., з'явилося чимало розвідок, присвячених загальному висвітленню історії діяльності українських громад, – О. Дорошука [8], А. Катренка [12], В. Милька [18], М. Палієнко [23], Н. Петрук [24], Г. Самойленка [31], С. Світленка [32], С. Чмир [40], Л. Чорної [41] та ін.

Розвиток української фольклористики в контексті національного відродження другої половини ХІХ – початку ХХ ст. розглядається у працях Т. Лободи [17], Г. Скрипник [34], Д. Садовникової [30], Б. Гальчинського [3] та ін. Побіжно проблем фольклористики торкаються дисертаційні дослідження сучасних вчених К. Нагайко [21], Н. Побірченко [25], О. Болдирева [2], Ю. Русанова [27].

Г. Скрипник у статті «Народознавча спадщина П. Чубинського з погляду сучасної етнології» розглянула етнографічну

діяльність П. Чубинського в контексті національного відродження другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Вона, зокрема, відзначала, що «в історії української спільноти часи наукової діяльності П. Чубинського були позначені жорсткою протидією горстки інтелектуалів і громадських діячів організованому асиміляційному тиску, дискримінаційно-репресивним заходам чужих держав на притлумлення історичної пам'яті та нівеляцією мовно-культурної самобутності українства» [34, с. 4]. Дослідниця акцентувала увагу на тому, що П. Чубинський, керуючись прагненням національно легітимізувати українство, виокремивши його з-поміж інших слов'янських народів, вдався до широкоформатної фіксації й опублікування пам'яток української фольклорно-етнографічної культури – як основних маркерів етнічності» [34, с. 4]. У статті «Наукова спадщина О. О. Русова в контексті актуальних проблем української етнології» Г. Скрипник дійшла висновку, що «завдяки просвітницькій праці О. Русова, В. Антоновича, Хв. Вовка, П. Чубинського та інших подвижників української науки цієї доби, український народ не розчинився в національній стихії сусідніх народів і племен, а зумів піднятися з історичного забуття і, порвавши пута неволі, стати на шлях державного самоствердження» [33, с. 9–13].

Н. Побірченко однією з перших детально проаналізувала педагогічну і просвітницьку діяльність українських громад у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., відзначила також важливий внесок їх у розвиток української фольклористики. Вона вважає, що зародження громадського руху в Києві тісно пов'язане з діяльністю недільних шкіл, зокрема Подільською (на Подолі), Новостроєнською (на Жилянській вулиці), Печерською (на Липках). Робота в недільних школах вимагала нових форм і засобів освітньо-виховної діяльності. Так починають створюватися бібліотеки, організовуються літературні читання і вечори, проводяться театральні вистави і, нарешті,

зодягнувшись по-селянському, студенти-вчителі недільних шкіл вирішують піти «в народ», щоб ближче познайомитися з його звичаями, мовою, особливостями побуту, соціальними умовами життя. У статті «Київська громада: Південно-Західний відділ Російського географічного товариства у Києві (70-ті р. XIX ст.)» П. Побірченко писала, що однією з перших справ, що захопила громадівців на початку 70-х років, була експедиція П. Чубинського, який мав намір надати цьому заходу не стільки адміністративного, скільки чисто наукового характеру, використати цю експедицію в інтересах вивчення етнографії всієї України, а не лише трьох губерній так званого Південно-Західного краю, як було офіційно заплановано [25]. Вона акцентувала увагу на тому, що відкриття ПЗВ РГТ в Києві сприяло розв'язанню культурних та освітніх завдань, які ставила перед собою громада, оскільки «відродження пригноблених народностей завжди відбувається паралельно із всебічним науковим дослідженням їхньої історії, мови, народної літератури та етнографічних особливостей» [25]. Дослідниця наголосила на тому, що Південно-Західний відділ був єдиний з-поміж подібних у Російському географічному товаристві, що мав національний характер роботи [25].

Л. Чорна виділила основні здобутки Південно-Західного відділу РГТ – «складання спеціальних етнографічних програм; встановлення творчих наукових зв'язків з представниками Галичини, Буковини та слов'янських країн; успішне проведення одноденного перепису населення міста Києва; підготовка та проведення Третього археологічного з'їзду у Києві; видавнича діяльність» [41, с. 17].

Сучасні вчені Г. Семенюк, О. Івановська, Я. Вернюк, С. Шевчук, Л. Сорочук відзначили те, що громадський діяч П. Чубинський заявив у своїх дослідженнях цілу низку нових напрямків у вивченні етнографії – надто в такій новаторській рубриці, як правові звичаї українського народу. У серії публікацій Ро-

сійського географічного товариства 1869 року побачила світ його праця «Нарис народних юридичних звичаїв і понять у Малоросії», а в 1874 році з'явився «Короткий нарис народних юридичних звичаїв», що ввійшов до VI ст. тому «Праць етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край». Ретельний аналіз рішень волосних судів Південно-Західного краю дав підстави П. Чубинському зробити висновок про кардинальну відмінність звичаєво-правової культури українців та росіян [11, с. 20]. Відзначено також його значний внесок у справу збирання, упорядкування фактологічного матеріалу та його теоретичного осмислення, наголошено на тому, що Павло Чубинський своєю громадською позицією, своєю працею довів, що українці – самобутня нація, нація яка має унікальну, неповторну культуру, мову, традиції [35, с. 399]. Крім «Трудов..» П. Чубинського, які публікувалися в Петербурзі в 1872–1878 роках, не меншою його заслугою була робота над організацією Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, зі створенням якого починається новий етап в історії української етнографії. Б. Кістяківський писав, що створення ПЗВ РГТ в Києві «как нельзя более подходило к характеру культурных задач «громады», так как возрождение угнетённых и лишенных прав народностей всегда идёт параллельно со всесторонним научным обследованием истории, языка, народной литературы и этнографических особенностей этих народностей» [39, с. 96].

Д. Садовникова у статті «Культурницька діяльність Миколи Лисенка в середовищі “Київська громада”» зазначала, що культурний осередок «Київська громада» був центром зародження і розвитку фольклористики, що там було розроблено етнографічну програму для збирання зразків народної творчості, був започаткований науковий метод етнографічного збирання [30, с. 129]. Співпраця М. Лисенка з громадівцями сприяла записуванню та виданню фольклорного матеріалу, виходу друком

фольклористичних досліджень – «Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм», «Про торбан і музику пісень Відорта».

Як пояснював дослідник Сергій Світленко [32, с. 21], громадівці, розуміючи, що український народ опинився на рідній землі у становищі духовного ізгоя, висунули і прагнули втілити в життя ідею всебічного національно-культурного відродження, яка стала серцевиною їхнього українолюбства. На думку М. Палієнко [23, с. 50], першим кроком до заснування української громади в Києві було утворення 1859 року «гуртка хлопоманів», яких не задовольняло зверхне ставлення польських шляхтичів до корінного українського населення. Їхня діяльність насамперед була науковою та літературною, а загалом широко громадською скрізь, де тільки можна було знайти для учасників процесу якусь опору: в земських, міських управах і т. д. [23, с. 79]. Так за матеріальної допомоги Київської громади у 1869–1870 роках були видані «Народные южнорусские сказки» (1869, т. 1; 1870, т. 2) та «Чумацкие народные песни» (1874), упорядковані І. Я. Рудченком (1845–1905). Цими працями дослідник поклав початок публікаціям українського фольклору за жанровим і тематичним принципом. Ще однією важливою фольклористичною працею громадівців 1870-х років була підготовка і видання двох томів «Исторических песен малорусского народа. С объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова» (Київ, 1874, 1875). За словами К. Грушевської, це видання було «майже сурогат популярної історії України з популярним завданням» – «довести на автентичнім пісеннім матеріалі, що в українському народі заховалися спомини про всі стадії його історії» [5]. У 1876 році вийшов ще один збірник М. Драгоманова «Малорусския народныя предания и рассказы», який, за словами Ф. Колесси, «заслугує пильної уваги як перша і досі одинока спроба систематизації творів української усної словесності» [14, с. 98]. У передмові

«Замечания о систематическом издании произведений мало-русской народной словесности» (с. XIV–XXV) М. Драгоманов розкриває принципи систематизації поетичних і прозових творів народної словесності. У подальшому на дану систематизацію спиралася більшість упорядників фольклорних збірок, зокрема, П. Чубинський, Б. Грінченко та ін. Не випадково Ф. Колесса відзначав, що «працями з 1870-х років Драгоманов намітив методи, напрями й шляхи, якими пішла його критична думка у пізніших дослідках» [14, с. 98].

Сучасний дослідник М. Гордійчук у праці «Особистість, громадська і наукова діяльність Володимира Амвросійовича Менчиця (1837–1916)» (Київ, 2018) писав, що історія громадівського руху в Російській імперії є одним з найважливіших проявів українського відродження у XIX ст. [4, с. 111] і що завдяки створеному громадськими діячами ПЗВ РГТ «відбулася своєрідна революція в розвитку української фольклористики» [4, с. 125]. М. Гордійчук вперше довів причетність постаті В. Менчиця до діяльності Петербурської української громади, Київської Старої громади, Єлисаветградської громади, дослідив і окреслив його внесок у розвиток української фольклористики. Зокрема, виявив його рукописний збірник фольклорних записів, який зберігається у фондах ІР НБУВ (ф. 1, спр. 22380) під назвою «Менчиць Володимир. Сборник этнографических материалов [Легенди, примітки-ліки, анекдоти, приказки й поговірки, бувальщини, вірші, пісні, зокрема: про Байду, про Палія і Мазепу, запорожців, Орду, Коліївщину, про Понятовського]» [4, с. 127].

Отже, українські і зарубіжні дослідники одноставно наголосили на важливому значенні українських громад для розвитку фольклористики другої половини XIX – початку XX ст. В. Шаян вважав, що для української нації фольклор був потрібний як органічний вияв духовно-ідейного життя. П. Одарченко наголошував на тому, що українське націо-

нальне відродження було зумовлене великим зацікавленням народною творчістю. Розвиток української фольклористики в контексті національного відродження другої половини ХІХ – початку ХХ ст. розглядається у працях М. Антоновича, Л. Чорної, Т. Лободи, Г. Скрипник, Д. Садовникової, Б. Гальчинського, Н. Побірченко, К. Нагайко, О. Болдирєва, Ю. Русанова, М. Палієнко, С. Світленка, М. Гордійчука та ін. Вони відзначили те, що завдяки просвітницькій діяльності громадських діячів український народ не розчинився в національній стихії сусідніх народів, а зумів піднятися з історичного забуття. Дослідники виділили основні здобутки Південно-Західного відділу РГТ для розвитку української фольклористики – складання спеціальних етнографічних програм; встановлення творчих наукових зв'язків з представниками Галичини, Буковини та слов'янських країн; успішне проведення одногоденного перепису населення міста Києва; підготовка та проведення Третього археологічного з'їзду у Києві; видавнича діяльність. Акцентували увагу на важливому значенні часопису «Киевская старина» для збереження фольклорних текстів та публікацій дослідницьких фольклористичних студій, численних нарисів з історії народознавчої науки. Прийшли до висновку, що діяльність українських громадських діячів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. має стати ідеалом для сучасних дослідників національної фольклористики, які працюють для утвердження сучасної України і української науки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович М. З історії громад на рубежі 1850–1860-х років. Коли по-стали громади. *Київська старовина*. 1998. № 2. С. 35–45.
2. Болдирєв О. Одеська громада. Історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті роки. ХІХ–ХХ ст. Одеса, 1994. 144 с.

3. Гальчинський Б. Значення етнографічно-фольклорної діяльності Миколи Лисенка для українського національного відродження другої половини XIX ст. *Українознавство*. 2010. № 4. С. 261–264.

4. Гордійчук М. Особистість, громадська і наукова діяльність Володимира Амвросійовича Менчиця (1837–1916): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01 – історія України. Київ, 2018. 208 с.

5. Грушевська К. Передне слово. *Українські народні думи*. Київ, 1927. Т. 1, с. V–CCXX.

6. Грушевский А. Из жизни Киевского украинского кружка. *Украинская жизнь*. 1915. № 11–12. С. 33–39.

7. Дорошенко Д. Володимир Антонович: його життя й наукова і громадська діяльність. Прага, 1942.

8. Дорошук Н. Український культурно-національний рух у Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): Дисертація ... канд.. істор. наук:07.00.01 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1996. 197 с.

9. Драгоманов М. Вибране. Київ, 1991. С. 182.

10. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ, 1995. С. 32–33.

11. Івановська О. Концептуальні засади наукової діяльності Павла Чубинського. *Література, фольклор. Проблеми поетики*. Вип. 32: Присвячений 170-річчю від дня народження Павла Чубинського. Київ, 2009. С. 19–22.

12. Катренко А. Одеська громада 70–90-х років XIX ст. *Київська старовина*. 1998. № 2. С. 84–95.

13. Капелер А. Українсько-російські стосунки у XIX ст.: гіпотези і відкриті питання. *Другий міжнародний конгрес українців, Львів, 22–28 серпня 1993 року*. Львів, 1994. Ч. 1, с. 209–214.

14. Колесса Ф. Історія української етнографії. Київ, 2005. 368 с.

15. Колесса Ф. Кілька слів про збирання і гармонізування українських народних пісень із доданням листів М. Лисенка. Львів, 1905. С. 26–28.

16. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії. *Історичні есе: в 2-х т.* Київ, 1994. Т. 1.

17. Лобода Т. Василь Кравченко. Громадська, наукова та просвітницька діяльність. Київ, 2008. 238 с.

18. Милько В. Фольклористичні студії в діяльності Південно-Західного відділу Імператорського російського географічного товариства. *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.* Київ, 2008. Вип. 15. С. 246–253.

19. Міллер О. Українофильство. *Славяноведение*. 1998. № 5. С. 28–37.

20. Мішук Р. Сторінки великого життя. *Драгоманов М. П. Вибране...* Київ, 1991. С. 605–619.

21. Нагайко К. Київська громада в українському національному русі другої половини XIX – початку XX ст.: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01 – історія України. Переяслав, 2020. 20 с.
22. Одарченко П. Національне відродження України і розвиток фольклористики та етнографії в XIX та на початку XX ст. *НТЕ*. 1998. № 4. С. 44–4.
23. Палієнко М. Київська стара громада у суспільному та науковому житті України (II пол. XIX–XX ст.). *Київська старовина*. 1998. № 2. С. 49–85.
24. Петрук Н. Південно-Західний відділ Російського географічного товариства в суспільно-політичному русі України у другій половині XIX ст.. Автореферат дисертації канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2002. 17 с.
25. Побірченко Н. С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX – на початку XX ст. (у двох книгах). Кн. I. Київська громада. Київ, 2000. 307 с.; Кн. II. Громади Наддніпрянської України. Київ, 2000. 185 с.
26. Пыпин А. Истории русской этнографии. Санкт-Петербург, 1891. *Этнография малорусская*. Т. 3, 425 с.
27. Русанов Ю. Чернігівська громада в українському національно-культурному русі у другій половині XIX – початку XX ст.: історіографічний аспект: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1996. 24 с.
28. Русова С. К 40-летнему юбилею Юго-Западного отдела ИГО. *Украинская жизнь*. 1913. № 11. С. 28–39.
29. Савченко Ф. Заборона українства 1876 року. До історії громадських рухів на Україні 1860–1870 років. Харків ; Київ, 1930. 270 с.
30. Садовникова Д. Культурницька діяльність Миколи Лисенка в середовищі «Київська громада». *Часопис Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського*. 2012. № 2 (15). С. 128–138.
31. Самойленко Г. Громадсько-культурне та літературне життя в Чернігові в кінці XIX – на початку XX ст. *Література та культура Полісся*. 1998. Вип. 10, с. 5–78.
32. Світленко С. Українські громади II половини XIX – початок XX ст. (Особливості ідеології та діяльності). *Київська старовина*. 1998. № 2. С. 9–28.
33. Скрипник Г. Наукова спадщина О. О. Русова в контексті актуальних проблем української етнології. *НТЕ*. 2007. № 2. С. 9–13.

34. Скрипник Г. Народознавча спадщина П. Чубинського з погляду сучасної етнології. *НТЕ*. 2009. № 2. С. 4–23.
35. Сорочук Л. Українознавча основа фольклорно-етнографічних записів Павла Чубинського. *Література, фольклор. Проблеми поетики*. Вип. 32: Присвячений 170-річчю від дня народження Павла Чубинського. Київ, 2009. С. 398–403.
36. Субтельний О. Україна. Історія. Київ, 1991. С. 254.
37. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. *Франко І. Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1984. Т. 41. С. 471–529.
38. Франко І. Михайло П[Петрович] Старицький. *Франко І. Зібрання творів: Твори: в 50 т.* Київ, 1982. Т. 33. С. 237–238.
39. Хатченко А. (Богдан Кістяківський) Ю. Ю. Цветковский как общественный деятель. *Украинская жизнь*. 1913. № 7–8. С. 96.
40. Чмир С. Одеська громада в українському національному русі (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України*. ЗДУ. Запоріжжя, 1998. Вип. 1 (4). С. 107–114.
41. Чорна Л. Південно-Західний відділ РГТ і його роль в українському національному відродженні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Одеса, 2005. 19 с.
42. Шаян В. Джерело сили української культури. Лондон ; Торонто, 1972 (перше видання – «Визвольний Шлях», Лондон, 1966. Ч. 2). 30 с.

REFERENCES

1. ANTONOVYCH, Marko. From the History of Hromady at the Turn of the 1850s – 1860s. When Hromady have Appeared. *Kyivan Past*, 1998, no. 2, pp. 35–45 [in Ukrainian].
2. BOLDYRIEV, Oleksandr. *Odesa Hromada. Historical Essay on the Ukrainian National Revival in Odesa in the 1870s – 1970s*. Odesa, 1994, 144 pp. [in Ukrainian].
3. HALCHINSKYI, Bohdan. Significance of Mykola Lysenko's Ethnographic and Folklore Activities for Ukrainian National Revival of the Mid to Late 19th Century. *Ukrainian Studies*, 2010, no. 4, pp. 261–264 [in Ukrainian].
4. HORDIICHUK, Myron. Personality, Social and Scientific Activities of Volodymyr Amvrosiiiovych Menchyt's (1837–1916): a Ph.D. in History Thesis: 07.00.01 (History of Ukraine). Kyiv, 2018, 208 pp. [in Ukrainian].
5. HRUSHEVSKA, Kateryna. Preface. *Ukrainian Folk Dumas*. Kyiv, 1927, vol. 1, pp. 5–220 [in Ukrainian].

6. GRUSHEVSKY, Aleksandr. From the Life of Kiev Ukrainian Circle. *Ukrainian Life*, 1915, no. 11–12, pp. 33–39 [in Russian].
7. DOROSHENKO, Dmytro. *Volodymyr Antonovych: His Life and Scientific and Social Activities*. Prague, 1942 [in Ukrainian].
8. DOROSHCHUK, Nina. *Ukrainian Cultural and National Movement in the Russian Empire (Late 19th – Early 20th Century): a Ph.D. in History Thesis: 07.00.01*. T. Shevchenko Kyiv University. Kyiv, 1996, 197 pp. [in Ukrainian].
9. DRAHOMANOV, Mykhailo. *Selected Works*. Kyiv, 1991, pp. 182 [in Ukrainian].
10. Yefremov, Serhii. History of Ukrainian Literature. Kyiv, 1995, pp. 32–33 [in Ukrainian].
11. IVANOVSKA, Olena. Conceptual Foundations of Scientific Activities of Pavlo Chubynskyi. *Literature, Folklore. Problems of Poetics*. Issue 32: Dedicated to the 170th Anniversary of Birthday of Pavlo Chubynskyi. Kyiv, 2009, pp. 19–22 [in Ukrainian].
12. KATRENKO, Andrii. Odesa Hromada of the 1870s – 1890s. *Kyivan Past*, 1998, no. 2, pp. 84–95 [in Ukrainian].
13. KAPPELER, Andreas. Ukrainian-Russian Relations in the 19th Century: Hypotheses and Open Questions. *Second International Congress of Ukrainianists, Lviv, August 22–28, 1993*. Lviv, 1994, part 1, pp. 209–214 [in Ukrainian].
14. KOLESSA, Filaret. *History of Ukrainian Ethnography*. Kyiv, 2005, 368 pp. [in Ukrainian].
15. KOLESSA, Filaret. *A Few Words about the Acquisition and Harmonization of Ukrainian Folk Songs with the Addition of M. Lysenko Letters*. Lviv, 1905, pp. 26–28 [in Ukrainian].
16. LYSHAK-RUDNYTSKYI, Ivan. Significance of Ukraine in Modern History. *Historical Essays: In Two Volumes*. Kyiv, 1994, vol. 1 [in Ukrainian].
17. LOBODA, Tetiana. *Vasyl Kravchenko. Public, Scientific and Educational Activities*. Kyiv, 2008, 238 pp. [in Ukrainian].
18. MILKO, Volodymyr. Folkloristic Studies in the Activities of the Southwestern Department of the Imperial Russian Geographical Society. *Problems of the History of Ukraine in the 19th – Early 20th Century*, Kyiv, 2008, iss. 15, pp. 246–253 [in Ukrainian].
19. MILLER, Aleksei. Ukrainophilia. *Slavic Studies*, 1998, no. 5, pp. 28–37 [in Russian].
20. MISHCHUK, Rostyslav. Pages of a Great Life. In: *DRAHOMANOV, Mykhailo. Selected Works*. Kyiv, 1991, pp. 605–619 [in Ukrainian].
21. NAHAIKO, Kateryna. *Kyiv Hromada in the Ukrainian National Movement of the Mid to Late 19th – Early 20th Century: Extended Abstract of*

a Ph.D. in History Thesis: 07.00.01 (History of Ukraine). Pereyaslav, 2020, 20 pp. [in Ukrainian].

22. ODARCHENKO, Petro. National Revival of Ukraine and the Development of Folkloristics and Ethnography in the 19th and Early 20th Centuries. *Folk Art and Ethnography*, 1998, no. 4, pp. 44–49 [in Ukrainian].

23. PALIIENKO, Maryna. Kyiv Old Hromada in the Social and Scientific Life of Ukraine (Mid to Late 19th – 20th Century). *Kyivan Past*, 1998, no. 2, pp. 49–85 [in Ukrainian].

24. PETRUK, Natalia. *Southwestern Department of the Russian Geographical Society in the Social-Political Movement of Ukraine in the Mid to Late 19th Century. Extended Abstract of a Ph.D. in History Thesis: 07.00.01 (History of Ukraine)*. Kyiv, 2002, 17 pp. [in Ukrainian].

25. POBIRCHENKO, Natalia. *Pedagogical and Educational Activities of Ukrainian Hromady in the Mid to Late 19th – Early 20th Centuries (In Two Books)*. Book 1. Kyiv Hromada. Kyiv, 2000, 307 pp.; Book 2. Hromady of Dnieper Ukraine. Kyiv, 2000, 185 pp. [in Ukrainian].

26. PYPIN, Aleksandr. *Histories of Russian Ethnography*. Saint-Petersburg, 1891. Vol. 3: Ukrainian Ethnography, 425 pp. [in Russian].

27. RUSANOV, Yurii. *Chernihiv Hromada in the Ukrainian National-Cultural Movement in the Mid to Late 19th – Early 20th Century: Historiographic Aspect: Extended Abstract of a Ph.D. in History Thesis: 07.00.01*. T. Shevchenko Kyiv National University. Kyiv, 1996, 24 pp. [in Ukrainian].

28. RUSOVA, Sofiia. On the Occasion of the 40th Anniversary of the Southwestern Department of the IGS. *Ukrainian Life*, 1913, no. 11, pp. 28–39 [in Russian].

29. SAVCHENKO, Fedir. *Prohibition of Ukrainianhood in 1876. On the History of Social Movements in Ukraine of the 1860s – 1870s*. Kharkiv; Kyiv, 1930, 270 pp. [in Ukrainian].

30. SADOVNYKOVA, D. Cultural Activities of Mykola Lysenko in the «Kyiv Hromada» Surroundings. *Periodical of the Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine*, 2012, no. 2 (15), pp. 128–138 [in Ukrainian].

31. SAMOILENKO, Hryhorii. Social, Cultural and Literary Life in Chernihiv in the Late 19th – Early 20th Century. *Literature and Culture of Polissia*, 1998, iss. 10, pp. 5–78 [in Ukrainian].

32. SVITLENKO, Serhii. Ukrainian Hromadas of the Mid to Late 19th – Early 20th Century. (Peculiarities of Ideology and Activity). *Kyivan Past*, 1998, no. 2, pp. 9–28 [in Ukrainian].

33. SKRYPNYK, Hanna. Scientific Heritage of O. O. Rusov in the Context of Topical Problems of Ukrainian Ethnology. *Folk Art and Ethnography*, 2007, no. 2, pp. 9–13 [in Ukrainian].
34. SKRYPNYK, Hanna. Ethnographic Heritage of P. Chubynskyi from the Point of View of Modern Ethnology. *Folk Art and Ethnography*, 2009, no. 2, pp. 4–23 [in Ukrainian].
35. SOROCHUK, Liudmyla. Ukrainian Studies Basis of Folklore and Ethnographic Recordings of Pavlo Chubynskyi. *Literature, Folklore. Problems of Poetics*. Issue 32: Dedicated to the 170th Anniversary of Birthday of Pavlo Chubynskyi. Kyiv, 2009, pp. 398–403 [in Ukrainian].
36. SUBTELNYI, Orest. Ukraine. History. Kyiv, 1991, pp. 254 [in Ukrainian].
37. FRANKO, Ivan. From the Last Decades of the Nineteenth Century. *Collected Works: In Fifty Volumes*. Kyiv, 1984, vol. 41, pp. 471–529 [in Ukrainian].
38. FRANKO, Ivan. Mykhailo P[Petrovych] Sarytskyi. *Collected Works: In Fifty Volumes*. Kyiv, 1982, vol. 33, pp. 237–238 [in Ukrainian].
39. KHATCHENKO, A. (KISTIAKIVSKYI, Bohdan) Yu. Yu. Tsvetkovskiy as a Public Figure. *Ukrainian Life*, 1913, no. 7–8, pp. 96 [in Russian].
40. CHMYR, S. Hromada of Odesa in the Ukrainian National Movement (Late 19th – Early 20th Century). *Proceedings of the Research Laboratory of the History of Southern Ukraine*. ZSU, Zaporizhzhia, 1998, iss. 1 (4), pp. 107–114 [in Ukrainian].
41. CHORNA, L. *Southwestern Department of the Russian Geographical Society and Its Significance in the Ukrainian National Revival: Extended Abstract of a Ph.D. in History Thesis: 07.00.01 (History of Ukraine)*. Odesa, 2005, 19 pp. [in Ukrainian].
42. SHAIAN, Volodymyr. *Source of Strength of Ukrainian Culture*. London; Toronto, 1972 (1st ed. – “Liberation Way”, London, 1966, part 2), 32 pp. [in Ukrainian].

SUMMARY

Ukrainian Folkloristics is considered in the article in the connection with the social movements of the second half of the 19th – early 20th centuries, in particular, the activities of Ukrainian hromady. The relevance of the chosen topic is determined by the need for a thorough comprehension of the folkloristic and ethnographic processes of the second half of the 19th – early 20th centuries, which will serve for the

creation of an objective concept of the historical development of the Ukrainian science on folk art. The authoress of the article is aimed at the generalization of the results of research on the cultural activities of hromady in the period of Ukrainian statelessness. Also the purpose is to determine their contribution to the development of national folkloristics. The works of Ukrainian and foreign scientists devoted to the general coverage of the history of the Ukrainian hromady are analyzed in the article. The list of the scholars includes M. Antonovych, K. Nahaiko, P. Odarchenko, M. Paliienko, N. Pobirchenko, O. Pypin, H. Skrypnyk, I. Franko, L. Chorna, V. Shaian and others. It is ascertained according to the results of the analysis, that the cultural centers of Ukrainian hromady have become the centers for the development of Ukrainian folklore. Modern researchers of the activities of Ukrainian hromady have noted their implication in the creation of the Southwestern Department of the Russian Geographical Society, publication of the *Kievan Past* journal, development of the ethnographic programs, organization of the collection of folk art and publication of folklore collections, formation of the scientific principles of Ukrainian Folkloristics.

Keywords: modern researchers, Ukrainian hromady, Folkloristics, Southwestern Department of the Russian Geographical Society.